

Нормативно-правова регламентація та сучасна практика повернення депозитів вкладникам комерційних банків

І.І. Світлак

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правового регулювання економіки і правознавства, Вінницький навчально-науковий інститут економіки ТНЕУ

У статті досліджено чинну систему гарантування банківських вкладів фізичних осіб, її позитивні риси та недоліки в контексті забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників. Проаналізовано останні зміни в законодавстві, що визначають нормативно-правові гарантії та умови повернення депозитів. Представлено характеристику напрямів діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і Національного банку України щодо захисту прав та законних інтересів вкладників. Визначено форми та способи захисту прав вкладників у разі ліквідації банку. Розроблено пропозиції щодо створення ефективної системи виплати відшкодувань вкладникам і захисту права власності на кошти фізичних осіб, що внесені на депозит в комерційний банк.

Ключові слова: депозит, депозит на вимогу, депозит строковий, вкладник, депозитна операція, договір банківського вкладу, система гарантування вкладів фізичних осіб, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

В статье исследована действующая система гарантирования банковских вкладов физических лиц, ее позитивные черты и недостатки в контексте обеспечения стабильности банковской системы и защиты интересов вкладчиков. Проанализированы последние изменения в законодательстве, которые определяют нормативно-правовые гарантии и условия возвращения депозитов. Представлена характеристика направленной деятельности Фонда гарантирования вкладов физических лиц и Национального банка Украины по защите прав и законных интересов вкладчиков. Определены формы и способы защиты прав вкладчиков в случае ликвидации банка. Разработаны предложения по созданию эффективной системы выплаты депозитов вкладчикам и защите права собственности на денежные средства физических лиц, которые внесены на депозит в коммерческий банк.

Ключевые слова: депозит, депозит по требованию, депозит срочный, вкладчик, депозитная операция, договор банковского вклада, система гарантирования вкладов физических лиц, Фонд гарантирования вкладов физических лиц.

This article examines current system of guaranteeing bank deposits to individuals, its positive features and weaknesses in the context of stability in the banking system and protecting the interests of depositors. Recent changes in legislation, defining legal guarantees and conditions for the return of deposits were analyzed. Activities characteristic of the Deposit Guarantee Fund and National Bank of Ukraine to protect the rights and interests of investors was presented. Article defines forms and ways to protect the rights of depositors in case of bank liquidation and proposals on the creation of an effective system of compensation payments for and protection of property rights on cash individuals who made a deposit in a commercial bank.

Key words: deposit, demand deposits, term deposit, the depositor, deposit banking, bank deposit agreement, Deposit Guarantee Fund.

Постановка проблеми

Аналіз ситуації на ринку депозитних послуг України свідчить про масове порушення прав вкладників, що обумовлено, на нашу думку, ліквідацією значної кількості комерційних банків протягом 2014-2015 років.

Так, за офіційними даними Національного банку України станом на 1 січня 2014 р. банківську ліцензію мали 180 банків, один із яких мав ліцензію санаційного банку. Натомість, станом на 1 листопада 2015 р. лише 120 банків, в тому числі 1 санаційний, мають банківську ліцензію [1]. Унаслідок цього Фонд гарантування вкладів фізичних осіб прийняв на себе багатомільйонні зобов'язання щодо виплати вкладникам таких банків гарантованої суми в розмірі до 200 тис. гривень.

На нашу думку, основні проблеми, що потребують негайного розв'язання та обумовлюють актуальність теми дослідження, – це повернення депозитів вкладників понад гарантовану суму; повернення вкладів в іноземній валюті за умов різкої зміни курсу; недостатність власних фінансових ресурсів у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб; протиправне позбавлення права власності вкладників на депозитні кошти.

За цих умов розміщувати гроші на депозит стає більш ризиковано, тому виникає нагальна потреба вдосконалення чинної системи гарантування депозитів фізичних осіб і законодавства щодо захисту права власності вкладників комерційних банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремим питанням визначення правового статусу спеціального органу з гарантування вкладів фізичних осіб і формування надійної системи страхування депозитів присвячено низку праць науковців-юристів та економістів. Серед них К. Алексейчук, С. Аржевітін, Г. Дмитренко, Н. Євстратенко, Н. Кравченко, О. Лобач, Т. Мазур, З. Руденко, О. Сердюченко, А. Череп та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Прийнятті протягом 2015 р. Верховною Радою України та центральним банком держави нормативно-правові акти в досліджуваній сфері [2-7], у першу чергу, були спрямовані виключно на стабілізацію і зміцнення банківської системи, встановлення адміністративних обмежень та призвели до фактичної неспроможності Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб реально захистити вкладників комерційних банків. З огляду на це, у статті сформульовано шляхи забезпечення конституційних гарантій захисту права власності шляхом внесення змін і доповнень до законодавства.

Формулювання цілей статті

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку законодавства з удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб і виведення неплатоспроможних банків з ринку в контексті судової практики компенсації втрачених вкладниками депозитів, на підставі чого розробити пропозиції з удосконалення правової регламентації досліджуваних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз поточного стану і тенденцій розвитку банківської системи дає змогу констатувати той факт, що з метою зміцнення банківської системи Національний банк України виводить з ринку ті проблемні та неплатоспроможні банки, які за умов різкої девальвації гривні, у зв'язку зі значним підвищення курсу долара та за відсутності власних фінансових ресурсів, не змогли виконати свої зобов'язання.

Цей процес має свою законодавчу базу, яка останнім часом динамічно розвивається. Спробуємо проаналізувати тенденції розвитку законодавства України у сфері захисту прав вкладників на повернення свої вкладів і сформулювати відповідні висновки.

Сьогодні правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, по-

вноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо відшкодування за депозитами регламентовані спеціальним Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [8]. З метою вдосконалення системи гарантування до цього закону у 2015 р. було внесено зміни та доповнення, що, на нашу думку, мають неоднозначне сприйняття [7].

Запропоновані законом заходи вдосконалення системи гарантування повинні бути запроваджені в три етапи. Перший розпочинається з першого дня дії, тобто вже діє; другий – з 1 січня 2016 р.; третій – з 1 січня 2017 року. Не можна не погодитись із запровадженою нормою про посилення повноважень Фонду гарантування як тимчасового адміністратора та ліквідатора та підвищення його ролі в підготовці до виведення неплатоспроможного банку з ринку. На наш погляд, розширення повноважень Фонду повинно також паралельно передбачати посилення його відповідальності за непрозорий продаж активів банку, який ліквідується, що, у свою чергу, може перешкоджати забезпеченню відшкодування депозитів вкладників понад гарантовані 200 тис. гривень.

Заслужують на увагу також норми, спрямовані на посилення відповідальності власників та інших керівників комерційного банку, які є винними в доведенні банку до банкрутства.

Слід зазначити, що посилюючи відповідальність службових осіб комерційних банків, визнаних неплатоспроможними, жоден законопроект не містить норм, що передбачили б відповідальність Національного банку України, хоча фактично Національний банк України не забезпечив належний банківський нагляд, своєчасно не реагував на проблемні та ризикові банки. Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України, при виконанні цієї функції Національний банк повинен виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі та в межах своїх повноважень сприяти фінансовій стабільності, у тому числі стабіль-

ності банківської системи [9; 10].

Відповідно до ст. 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність» метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їхні відокремлені підрозділи, афілійованих і споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних і фізичних осіб щодо здійснення банківської діяльності [11].

З огляду на це, своєчасне запровадження центральним банком мораторію на дострокове розірвання депозитних договорів у поєднанні з іншими економічними інструментами, на нашу думку, могли б запобігти банкрутству багатьох банків. Незважаючи на вищевикладене, багато років поспіль регулятор не виконував належним чином ці функції. Банки могли порушувати законодавство та інтереси вкладників, за що до них не застосовувалось жодних санкцій.

Із матеріалів судової справи. Відповідь Національного банку України від 11 вересня 2014 р. на скаргу вкладника ПАТ «Всеукраїнський акціонерний банк» щодо неповернення депозитних коштів в іноземній валюті: «...НБУ негативно оцінює дії Банку, проте змушене зазначити, що НБУ, відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національний банк України» є особливим органом державного управління, який згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України зобов'язаний діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Ст. 55 Закону України «Про Національний банк України» встановлено, що НБУ здійснює функції банківського нагляду за діяльністю банків у межах та порядку, передбачених законодавством України. Вирішення спорів, які виникають між банками та клієнтами, не входить до повноважень НБУ...» Вкладник звернувся за захистом до Національного банку після закінчення

строку депозиту (21 серпня 2014 р.; курс долара становив 12,96 грн), отримавши відмову у видачі вкладу від ПАТ «Всеукраїнський акціонерний банк» 22 серпня 2014 року. Слід зауважити, що на момент звернення цей комерційний банк не належав до неплатоспроможних. Отримуючи виплати в розмірі гарантованих 200 тис. грн, вкладник фактично втратив половину своїх заощаджень в іноземній валюті (курс на початок виплат дорівнював 25,17 грн).

Автор погоджується з пропозицією О. Сердюченко, що «відшкодування коштів за вкладом в іноземній валюті відбувається у тій валюті, в якій було розміщено вклад» [12, с. 41], адже в інший спосіб інтереси вкладників у іноземній валюті неможливо захистити.

Розв'язання подібних ситуацій знайшло своє вирішення в судовій практиці. Усе частіше ухвалюються судові рішення про визнання протиправною бездіяльність Національного банку відносно захисту прав вкладників, який міг запобігти банкрутству банку. Фактично, у такому випадку відповідальність за неплатоспроможність банку лежить на державі в особі Національного банку України.

Варта уваги й правова позиція Верховного Суду України з цього питання. З введенням у дію Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», попри встановлену цим законом мету – захист прав і законних інтересів вкладників банків, зміцнення довіри до банківської системи України, стимулювання залучення коштів у банківську систему України, його практичне застосування до неплатоспроможних банків ставить вкладників

банку в нерівні умови при відшкодуванні депозитних коштів і призводить до протиправного позбавлення права власності, що суперечить ст. 41 Конституції України. А тому з метою забезпечення конституційного порядку у сфері функціонування судової влади в Україні, необхідності дотримання принципів верховенства права, поваги до прав і основних свобод людини, враховуючи ухвалу Вищого адміністративного суду України, а також обговоривши положення закону, Пленум Верховного Суду України постановив звернутися до Конституційного Суду з конституційним поданням щодо невідповідності Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» нормам Конституції України [13]. Конституційний Суд України 12 листопада 2015 р. відмовив у відкритті конституційного провадження у справі, таким чином, Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» продовжує діяти без змін.

Висновки

Виходячи з вищевикладеного, можна об'єктивно констатувати неспроможність Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб реально захистити вкладників комерційних банків. Нестача фінансових ресурсів для покриття всіх гарантійних виплат фізичних осіб призводить до подальшої зневіри населення. При цьому, з метою посилення гарантій прав вкладників необхідним є внесення змін до законодавства щодо посилення контролю за діяльністю банків та ефективною реалізацією Національним банком України своє наглядової функції.

Література:

1. Основні показники банківської системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>
2. Постанова Правління НБУ «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» № 160 від 3 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0354500-15>
3. Постанова Правління НБУ «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» № 354 від 3 червня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0581500-15>
4. Постанова Правління НБУ «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» № 581 від 3 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0581500-15>

5. Постанова Правління Національного банку України «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» № 863 від 4 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-15>

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов повернення строкових депозитів» від 14 травня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/424-19>

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» від 16 липня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/629-19>

8. Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4452-17/conv>

9. Конституція України, прийнята Верховною Радою України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

10. Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14/paran101#n101>

11. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/paran1114#n1114>

12. *Сердюченко О.* Вдосконалення правового регулювання системи гарантування банківських вкладів фізичних осіб в Україні / О. Сердюченко // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 5. – С. 39-42.

13. Конституційне подання Верховного Суду України «Щодо відповідності (конституційності) Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» положенням статті 6, частини першої статті 8, частини четвертої статті 13, статей 21, 22, частин першої, четвертої, п'ятої статті 41 Конституції України» від 8 серпня 2015 р. № 201-2157/0/8-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vl.ko.court.gov.ua/sud1010/186113>